

Lucjan Suchanek, *Homo sovieticus, świetlana przyszłość, gnijący Zachód. Pisarstwo Aleksandra Zinowiewa*, Kraków 1999.

Lucjan Suchanek – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego – jest autorem wielu studiów, artykułów i monografii poświęconych tematyce współczesnej literatury rosyjskiej. Jego książka *Homo sovieticus, świetlana przyszłość, gnijący Zachód*, wydana w 1999 r. to kolejna pozycja z serii „Literatura Rosyjska – Emigracja – Tamizdat – Samizdat”, przybliżająca czytelnikowi tym razem sylwetkę i twórczość Aleksandra Zinowiewa, przedstawiciela trzeciej fali emigracji rosyjskiej, socjologa i pisarza.

Aleksander Zinowiew, „niekonwencjonalny pisarz i myśliciel”, jak go określa L. Suchanek, to autor powieści, esejów, tekstów publicystycznych oraz prac naukowych. W pierwszej części monografii L. Suchanek zajmuje się kwestią biografii pisarza i uczonego. Urodził się on 29 października 1922 r. Ukończył Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Moskiewskiego, następnie aspiranturę, po czym rozpoczął pracę w Instytucie Akademii Nauk Związku Radzieckiego. Po śmierci Stalina wstąpił do KPZR, gdzie zamierzał legalnie kontynuować walkę ze stalinizmem. Jego działalność partyjna trwała do 1976 r., kiedy to po opublikowaniu w szwajcarskim wydawnictwie „L'Age d'Homme” dzieła *Denne wyżyny (Zijajuszczije wysoty)* został wykluczony z partii, zwolniony z pracy i zmuszony do opuszczenia kraju. Rok później wraz z rodziną wyjechał na zachód i osiedlił się w Monachium. Przez krótki czas wykładał logikę na tamtejszym uniwersytecie. Szybko jednak porzucił pracę akademicką i zajął się twórczością literacką i publicystyczną. Napisał wiele powieści i zdobył dużo prestiżowych nagród przyznawanych przez zachodnie kręgi literackie.

W swoich utworach Zinowiew, socjolog, wypowiadał się wielokrotnie na temat komunizmu, społeczeństwa radzieckiego oraz zmian zachodzących w Związku Radzieckim. Krytycznie wyrażał się o reformach w ZSRR wprowadzanych przez M. Gorbaczowa (*pieriestrojka, głasnost'*), poruszał również tematy dotyczące skomplikowanej sytuacji gospodarczej Rosji oraz zagrożeń ze strony Zachodu. Sam Zachód wraz ze swoją cywilizacją zajmował także wiele miejsca w twórczości pisarza.

Kolejną część swej pracy – *Denne wyżyny. Metafora systemu* – L. Suchanek poświęca powieści Zinowiewa *Denne wyżyny*, wydanej w 1976 r. w Lozannie. Była ona literackim debiutem autora. Charakterystyczny jest tytuł książki – jego składniki stanowią bowiem dwie wykluczające się cechy, związane z wysokością i głębią. Książka jest satyryczno-socjologicznym studium społeczeństwa radzieckiego, traktatem o państwie radzieckim, którego symbolem staje się Ibańsk i jego mieszkańcy, a ustrój tam panujący to „socyzm”, czyli odpowiednik komunizmu. Autor przedstawił tutaj analizę socjalnego i ekonomicznego systemu państwa w nawiązaniu do

historii i przyszłości. W Ibańsku ideologiczną podstawę państwa stanowi ibanizm, nazywany także przez autora „socyzmem”. W społeczeństwie ibańskim wszystko opiera się na kłamstwie, cechy negatywne odbierane są jako zalety i na odwrót, cechy pozytywne jako wady. Tytuł utworu *Denne wyżyny* jest więc metaforą systemu przedstawionego w formie utopii, której wyższy stopień określany jest przez autora jako „kakotopia”, czyli utopia negatywna. Jest to wizja społeczeństwa „podziemno-kanalizacyjno-śmietnikowego”, które osiągnęło wyższy etap „socyzmu”. Powieść *Denne wyżyny* wyróżnia się oryginalnością formy, zwłaszcza kompozycji i konstrukcji fabuły, a ważne miejsce zajmuje tu sam dialog. Efekty komiczne osiąga autor stosując aforyzmy, hiperbole oraz liczne logiczno-lingwistyczne skojarzenia i antytezy.

W dalszej części książki („*Świetlana przyszłość*” – *zaprogramowana utopia*) L. Suchanek skupia swoją uwagę na drugim dziele Zinowiewa, zatytułowanym *Świetlana przyszłość (Światłoje buduszczeje)*, które zostało opublikowane w 1978 r. W utworze tym opowiadając historię, jaka wydarzyła się w konkretnym miejscu i czasie, w Moskwie, w środowisku filozofów i socjologów, Zinowiew zastosował chwyt lokalizacji faktycznej (nazwy ulic, placów, teatrów).

Tytuł powieści Zinowiewa jest metaforyczny, ma także podtekst ironiczny. Świetlana przyszłość to synonim komunizmu. Hasło to pełni w utworze dwie funkcje – ideową i fabularną. Książka Zinowiewa jest opowieścią o złamanej karierze człowieka, który nie mógł wiele osiągnąć, ponieważ ukształtowały go lata sześćdziesiąte w ZSRR, lata odwilży. Bohater zbyt mocno uwierzył w możliwość reform, za co musiał sporo zapłacić. Powieść przedstawia system totalitarny oraz jego produkt – człowieka radzieckiego. Z książki wyłania się pesymistyczna wizja społeczeństwa sowieckiego. Dowodzi ona, że zaprogramowana przez ideologów świetlana przyszłość jest utopią.

Tematem często poruszonym przez wielu pisarzy, publicystów, socjologów i historyków był Stalin i system przez niego stworzony. Zinowiew również wypowiadał się w tej kwestii niejednokrotnie, a jednym z jego pierwszych tekstów był artykuł *O Stalinie i stalinizmie* ze zbioru *My i Zachód (My i Zapad)*, natomiast obszerniej na ten temat pisał w dziele *Młodości naszej wzlot (Naszej junosti polot)*. Podtytuł tego utworu zaś brzmi *Literacko-socjologiczne studium stalinizmu (Literaturno-socjologiczeskij очерk stalinizma)*. Zinowiew wielokrotnie podkreślał, że jest antystalinistą, ale po referacie Chruszczowa jego zdecydowany stalinizm stracił sens, ponieważ krytyką „Ojca Narodów” zajęli się wówczas sami stalinieści.

Zinowiew polemizował z tezą A. Sołżenicyna, że stalinizm był okresem permanentnych zbrodni, a Stalin największym zbrodniarzem w dziejach ludzkości. Jednak – zdaniem L. Suchanek – w swej analizie, odcinał się od postaw apologetycznych wobec stalinizmu. Według Zinowiewa stalinizm był normalnym zjawiskiem, jakie na stałe wpisało się w proces rozwoju komunizmu. Uważał także, iż była to epoka kształtowania nowego społeczeństwa oraz idea, która realizowała interesy milionów ludzi. Zinowiew pozytywnie oceniał też kolektywizację i zwracał uwagę na jej historyczną rolę, podkreślał autor monografii. Sprzeciwiał się tezie, że Stalin zniszczył

dzieło Lenina, według niego Stalin był bowiem następcą Lenina, a stalinizm kontynuacją leninizmu, natomiast samego Stalina uważał za wybitnego teoretyka, wiernego ideałom marksistowskim. Autor monografii, L. Suchanek akcentuje fakt, że swoista obrona stalinizmu przez Zinowiewa jest w pewnym sensie wyrazem jego wiary w komunizm jako najbardziej optymalny system ustrojowy dla Rosji.

Kolejna część pracy L. Suchanka (*Filozoficzna i socjologiczna koncepcja komunizmu. Komuntizm jako rzeczywistość*) poświęcona jest koncepcji komunizmu w przemysłeniach Zinowiewa. W książce *Komunizm jako realność (Komunizm kak rialnost')* pisarz przedstawił filozoficzną i socjologiczną koncepcję komunizmu, który rozumiał jako „realną rzeczywistość radziecką”. Przy opisie tego systemu posługiwał się pojęciem „komunalności”, pojmowanej jako zbiór praw i zasad narzucających człowiekowi sposób zachowania się w jego środowisku socjalnym. Charakterystyczna jest tu walka wszystkich przeciwko wszystkim. Wyraża się ona w słowach „człowiek człowiekowi wilkiem”. Z moralnego punktu widzenia komuna nie jest ani absolutnym dobrem, ani absolutnym złem. L. Suchanek podkreśla, że obraz komunizmu przedstawiony w pracy Zinowiewa, to tylko jedna z możliwych wizji tego zjawiska. W swojej książce Suchanek porównuje koncepcję Zinowiewa z analizą komunizmu w pracach takich badaczy, jak L. Kołakowski, A. Walicki, Furet.

W rozdziale *Antropologiczna wizja Aleksandra Zinowiewa* L. Suchanek zaznacza, że dzieła Zinowiewa pokazują człowieka nie tylko w jego ontologicznym ujęciu, lecz człowieka, który stał się pewną odmianą gatunkową. Opis ten jest niemożliwy bez nakreślenia antropologii. Zinowiew prezentuje nowy wizerunek człowieka, określany jako człowiek radziecki – *homo sovieticus*, „homosos”, czyli człowiek, który powstał w rezultacie eksperymentu ideologicznego oraz marzeń utopistów o stworzeniu nowego człowieka.

L. Suchanek przytacza również poglądy Zinowiewa na temat *pieriestrojki* („*Pieriestrojka*”, „*Katastrojka*”, *gorbaczowizm*). Tekst pisarza *Gorbaczowizm. Siła iluzji (Gorbaczewizm. Siła iluzji)* poświęcony jest filozofii, socjologii i ideologii *pieriestrojki*. Zinowiew często wypowiadał się na temat zmian w Związku Radzieckim, zazwyczaj jednak była to ocena krytyczna. Uważał, że *pieriestrojka* jest jedynie próbą werbalnego modelowania społeczeństwa za pomocą wystąpień, przemów i decyzji nie mających znaczenia praktycznego i nic nie zmieniających w dziedzinie gospodarki. *Głasnost'* według Zinowiewa jest jedynie środkiem dezinformacji, pozwalającym manipulować społeczeństwem. W licznych wywiadach Zinowiew przepowiadał nadejście „katastrojki”.

W 1990 r. wydana została książka Zinowiewa *Katastrojka. Opowieść o przebudowie w Partgradzie (Katastrojka. Powieść o pieriestrojki w Partgradzie)*, w której autor przedstawił próbę zreformowania radzieckiego systemu komunistycznego. W innej książce *Kryzys komunizmu (Krizis komunizma)* (1990) Zinowiew zobrazował, znaną częściowo z innych prac, charakterystykę tego zjawiska. Pisarz przedstawił tu m.in. prognozy dotyczące przyszłości komunizmu. Jest on przekonany, że komunizm nie zniknie, tak jak np. hitleryzm. Proces upadku komunizmu dopiero się rozpoczął

i nie wiadomo czy zostanie doprowadzony do końca. Autor mówił też, że już zaczęła się „kontrpieriestrojka” przeciwko reformom Gorbaczowa.

Utworem, który Zinowiew określił jako powieść socjologiczną, była książka *Rosyjski eksperyment (Russkij ekspierimient)*. W przeważającej mierze są to rozmyślenia na temat historii Rosji po roku 1917, a więc od początków eksperymentu komunistycznego. Zasadnicza teza Zinowiewa głosi, że komunizm nie wyczerpał jeszcze swoich możliwości i został zniszczony na progu swego dojrzałego życia. Pisarz zajmuje się tu także problemem komunizmu po upadku systemu, podkreślając, że jego idee pozostały żywe i ciągle ma on swoich zwolenników.

Zinowiew wypowiada się na tematy aktualne Rosji, np. pucz, dyktatura, „klika” Jelcyna, opłakany stan gospodarki, eksplozja okcydentalizacji. Przyszłość Rosji widzi on w ciemnych barwach, jako proces kolonizacji dokonywanej przez siły zewnętrzne. Poglądy pisarza na współczesną sytuację Rosji, Lucjan Suchanek konfrontuje z poglądami G. Ziuganowa i A. Sołżenicyna.

Po opublikowaniu książki *Rosyjski eksperyment* Zinowiew zajął się problematyką Zachodu (w monografii Suchanka poświęcono temu rozdział *Zachód – okcydentyzm – okcydentoid*). Temat ten pojawiał się niejednokrotnie w jego pracach, zarówno publicystycznych, jak i literackich. Przykładem będzie tu zbiór artykułów *My i Zachód*, w których Zinowiew wprowadza pojęcie „okcydentoid”, czyli człowiek ukształtowany przez Zachód, dla którego charakterystyczny jest indywidualizm jako przeciwieństwo kolektywizmu. W rzeczywistości jednak, twierdzi pisarz, okcydentoid nigdy nie był osobowością indywidualną. Zdaniem Zinowiewa jest to sztucznie stworzony nadczłowiek, który pytanie „być albo mieć” rozstrzyga na korzyść „mieć”. Historycznym wrogiem okcydentyzmu, według autora, jest komunizm, przeciwko któremu Zachód występował wiele razy, a jednym z takich ataków była „zimna wojna”.

Obraz Zachodu, jego społeczeństwa, portret okcydentoida znalazł się również w innej książce Zinowiewa *Globalne człokowisko (Głobalnyj czelowiejnik)*, w której autor narysował obraz cywilizacji przyszłości, jak rozwinęła się oparta na ideach okcydentalizmu. Wizerunek człowieka, stosunki międzyludzkie, państwo, władza, kultura zostały tu ukazane negatywnie. Cywilizacja zachodnia, w opinii Zinowiewa, stworzyła istotę, która zatraciła całe swoje człowieczeństwo. Bóstwem tej epoki stał się komputer, a efektem dominacji komputera jest nowa epoka – bezcielesna, postcielesna, a więc duchowa. Jedynym rozmówcą w dialogu z człowiekiem jest komputer. W rezultacie tych przemyśleń Zinowiew był skłonny pozytywnie ocenić eksperyment komunistyczny. W swej monografii, w rozdziale *Od krytyki do apologii. Czaadajew, Hercen, Zinowiew* zestawia L. Suchanek w jednym szeregu tych trzech myślicieli, uzasadniając to zaskakujące porównanie ewolucją, jaką wszyscy przeszli. Jest to droga od krytyki do apologii, utrzymuje badacz. Każdego z wymienionych pisarzy interesowały losy Rosji, byli oni przekonani, że problem Rosja – Zachód nie może być rozpatrywany rozłącznie.

W podsumowaniu Autor prezentowanego dzieła pisze, że analiza twórczości Zinowiewa potwierdza tezę, że jest on pisarzem katastrofistą. Mimo że na temat komunizmu powstały setki opracowań, autorowi *Dennych* `wyżyn udało się zjawisko to przedstawić w sposób oryginalny. Nikt też nie przedstawił *homo sovieticus* w sposób tak wyrazisty. Trudno jednak, jak podkreśla L. Suchanek, zgodzić się z pisarzem, kiedy odrzuca on martyrologiczną i represyjną stronę komunizmu.

Książka Lucjana Suchanka *Homo sovieticus, świetlana przyszłość, gnijący Zachód*, niewątpliwie zasługuje na wielką uwagę. Autor w sposób wnikliwy i kompetentny, a przy tym erudycyjny dokonał analizy twórczości A. Zinowiewa – jednego z przedstawicieli wielu pisarzy trzeciej fali emigracji rosyjskiej. Monografia ta jest tym bardziej warta polecenia, iż stanowi jedno z niewielu opracowań na temat pisarzy emigracyjnych, zarówno w polskiej, jak i rosyjskiej historii literatury.

Małgorzata Kaczor

Jerzy K a p u ś c i k, *Sens życia. Antropologiczne aspekty rosyjskiego renesansu duchowego XX wieku w świetle prawostawia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, ss. 266.

W ostatnich latach zaobserwować można wzmożone zainteresowanie uczonych europejskich filozofią rosyjską XIX i XX wieku, potwierdzone rosnącą liczbą publikacji. Niezmiernie ważny i wciąż mało zbadany problem stanowią powiązania rosyjskiej myśli filozoficznej z religią chrześcijańską – prawosławną, wskazującą człowiekowi sens istnienia w perspektywie nieprzemijających i ponadczasowych wartości. Monografia Jerzego Kapuścika pt. *Sens życia. Antropologiczne aspekty rosyjskiego renesansu duchowego XX wieku w świetle prawostawia* jest pierwszą w humanistyce polskiej rozprawą zgłębiającą, bardzo istotny dla rosyjskiej filozofii XX wieku krąg zagadnień skoncentrowanych nad istotą życia. W trzech obszernych rozdziałach, poprzedzonych zwięzłym, rzeczowym wprowadzeniem, wnikliwie zanalizowane zostały, pod kątem postawionego w tytule zagadnienia, traktaty S. Bułgakowa, W. Erna, P. Florenskiego, S. Franka, B. Wyszestawcewa, M. Tariejewa, J. Trubieckiego – kontynuatorów zapoczątkowanej przez W. Sołowjowa linii ontologizmu w filozofii religijnej. Badacz uwzględnił szerokie konteksty rosyjskiej duchowości*: filozofie

* Terminem «duchowość rosyjska» – wyjaśnia Jerzy Kapuścik – „określa się najczęściej refleksję filozoficzno-religijną, uformowaną na przełomie XIX i XX wieku i rozwijaną prze-